

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ВУЛИЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

На підставі узагальнення емпіричного матеріалу та проблем, які досліджуються провідними кримінологами, автор поставив собі завданням з'ясувати особливості детермінації вуличної злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: *причини та умови вчинення злочинів, детермінанти, вулична злочинність, неповнолітні, вуличні правопорушення.*

На основании обобщения эмпирического материала и проблем, которые исследуются ведущими криминологами, автор поставил себе задачей выяснить особенности детерминации уличной преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: *причины и условия совершения преступлений, детерминанты, уличная преступность, несовершеннолетние, уличные правонарушения.*

Based on the generalization of empirical material and issues investigated by leading criminologists, the author set himself the task to find out features street determination of juvenile delinquency.

Keywords: *causes and conditions of crime, determinants, street crime, juvenile, street offenses.*

Постановка проблеми. Виходячи з теорії детермінізму, всяке явище детерміноване, тобто його існування так чи інакше взаємозв'язане з існуванням інших явищ, які знаходяться з ним у певній взаємодії [1, с. 17]. Характер цих відносин знаходиться в діапазоні від народження до смерті, за винятком тих випадків, коли зв'язок між явищами відсутній. З позицій статистики в таких випадках має місце кореляція, наявність якої є основою для встановлення найбільш важливого виду зв'язку між явищами: причинно-наслідковою.

Аналіз останніх досліджень. Комплексному дослідженню проблем детермінації та причинності злочинів присвячено чимало праць провідних науковців у сфері кримінології, психології, соціології та інших наук. Це, зокрема, Я.Ф. Аскип, Б.В. Волженкин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.А. Номоконов та ін.

Мета дослідження. Зважаючи на складність ряду положень теорії детермінації та неможливість через високий рівень наукової абстракції перевірити їх емпіричним шляхом, багато питань пізнання та розуміння детермінації суспільних процесів та утворень ще не утвердилися в науці, не отримали надійної і точної інтерпретації у галузевих науках, зокрема в кримінології. Тому інколи через незнання або складність пізнання пропонуються спрощені підходи, ігноруються вимоги точності та предметності. Прикладом такого підходу є зведення системи і механізму детермінації до комплексу факторів без точного та предметного визначення їхніх складових та функціональної детермінуючої ролі останніх. У зв'язку з цим актуальним залишається завдання з'ясування теоретико-методологічних засад дослідження детермінації вуличної злочинності неповнолітніх.

Зміст статті. Визнання впливу соціальних умов, суперечностей у розвитку суспільства на характер морального формування особистості є вирішальним у поясненні злочинної поведінки неповнолітніх в сфері відкритого вуличного простору [2, с. 695]. Як зазначає В.М. Кудрявцев, «причинність є внутрішнім змістом детермінації, її сутністю» [3, с. 46].

Відмінності між категоріями причинності та детермінованості стають особливо помітними в процесі дослідження вуличної злочинності неповнолітніх на мікрорівні. Якщо виходити з розуміння першої, то слід відзначити необхідність наявності жорсткого зв'язку, що передбачає неминучий перехід від одного явища (причини) до іншого (наслідку). Такі відносини можна спостерігати, мабуть, тільки при розгляді обмеженої кількості простих випадків. Вивчаючи ж безліч протиправних діянь, кримінологи прийшли до висновку про різноманіття таких зв'язків, їх неоднорідність та неоднакову дію в різних ситуаціях.

Однією з уживаних в кримінології категорій є причина. Її можна визначити як «явище, що безпосередньо обумовлює, породжує інше явище – наслідок» [4, с. 122].

При цьому в процесі вивчення всього різноманіття реальності ми виділимо лише деякі групи явищ або їх системи, в межах, якої встановлюється супідрядне відношення між певними явищами і процесами, складовими кримінологічного комплексу вуличної злочинності неповнолітніх. Проте, необхідно мати на увазі безліч причин, говорячи про таке складне явище, як вулична злочинність визначаючи серед них основні та другорядні, об'єктивні і суб'єктивні, постійні, тимчасові та інші [4, с. 126].

З огляду на сказане, спробуємо з'ясувати, які риси та особливості особистості, а також обставини життєдіяльності неповнолітніх, що вчиняють злочини у сфері вуличного простору, дозволяє їм стати такими.

Одним з найбільш значущих моментів у даному аспекті, з нашої точки зору, можна вважати *деформацію соціальної позиції*. Це означає відсутність або передчасну втрату офіційних соціальних позицій: учня школи, коледжу, професійного технікуму, члена робочого колективу, громадської організації і т.п. Через участь у цих організаціях (колективів) забезпечується взаємний і цілеспрямований вплив державних і громадських інститутів. Так, на противагу процесу соціалізації неповнолітніх відбувається розширення неофіційних (неформальних) позицій неповнолітніх, нерідко пов'язаних з участю у негативних малих групах і, головне, підвищення значимості останніх у формуванні особистості.

Підпорядкування неповнолітніх своєрідним нормам малих груп негативно позначається як на їх діяльності, так і на подальшому формуванні позитивних якостей особистості, звужує їх об'єктивні і суб'єктивні можливості. До прикладу, відрухування підлітка зі школи і незайнятість його будь-якою корисною громадською діяльністю, по-перше, підвищують ризик входження його до групи собі подібних, найчастіше педагогічно запущених дітей, а по-друге, виключають позитивний вплив колективу школи на формування особистості і на її соціалізацію.

Як відомо, схильність людини до вчинення злочинів визначається величезною кількістю причин - біологічних, психологічних, соціальних, наприклад, рівнем різних гормонів, спадковістю, умовами виховання, тим фактом, піддавалась ця людина насильству чи ні тощо. Ці чинники формують у людини комплекс психологічних якостей, які сприяють вчиненню насильства, або навпаки, утримують від нього. Серед цих психологічних якостей важливо знайти такі, без яких насильство, як звичний спосіб життя, є практично неможливим [5, с. 17].

Правова свідомість. Спотворення в системі ієрархії цінностей, в якій право займає відносно невисоке місце, можна вважати однією з причин скоєння неповнолітніми вуличних злочинів та прийняттям хибних правових рішень. Правову свідомість можна трактувати як єдність таких елементів, як: знання права, уявлення про право, ставлення до чинного права, вимог, що пред'являються до права, ставлення до виконання правових приписів.

Особливості правосвідомості неповнолітніх вуличних злочинців обумовлені процесом їх формування, на який негативно впливають особливості соціального середовища та власної практики. Що ж стосується правового виховання неповнолітніх, то в результаті специфічного ставлення до навчання, своєрідного реагування на засоби масової інформації, конфлікту норм у їхньому середовищі загальні форми правового виховання не впливають на них належним чином і є менш ефективними, ніж щодо інших однолітків. Велике значення при цьому мають і переважаючі неофіційні джерела формування їх правових знань, уявлень і відносин (особи, які перебувають під слідством, судимі, однолітки з «кримінальною» кар'єрою).

Що стосується знання права, то неповнолітні вуличні злочинці гірше за своїх ровесників знайомі з державно-правовими принципами устроєм суспільства, соціальною роллю закону, нормами різних галузей права, що регулюють їх поведінку. Їх обізнаність у цих питаннях обмежена особистим досвідом або відомостями, отриманими від знайомих і найближчого оточення.

Роль сім'ї у процесі становлення особистості неповнолітнього вуличного злочинця. Негативні процеси соціального та економічного характеру, що супроводжують перетворення, які проводяться в країні, перш за все суттєво послабили батьківську сім'ю як соціальний інститут, який раніше найбільш послідовно і надійно захищав життя та здоров'я дітей і підлітків, забезпечував їхній інтелектуальний і моральний розвиток.

За даними дослідження російського кримінолога Г.Л. Касторського, серед неповнолітніх злочинців кожен третій виховувався в обстановці сімейного неблагополуччя, обумовленого дефектами моральної позиції батьків, їх способом життя [6, с. 54].

У результаті проведених нами досліджень у 52% з опитаних неповнолітніх, засуджених за вчинення злочину у сфері вуличного простору, хто-небудь з батьків викликався до підрозділів у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ у зв'язку з ухиленням від обов'язків по вихованню дітей.

Вплив мікросередовища. Спрямованість особистості неповнолітнього, що вчиняє злочин у сфері відкритого вуличного простору, носить соціально-негативний характер, який зазвичай формується на відміну від дорослих, не від внутрішніх потреб до певних форм діяльності, а, навпаки, фактичний час супроводження переходить у звичку, що формує відповідні потреби.

Моральна свідомість, включаючи і ціннісні орієнтації неповнолітніх, які вчинили вуличні злочини, є результатом суперечливого характеру їх соціалізації, щодо свого специфічного мікросередовища і до суспільства взагалі, до його норм і цінностей. При цьому мікросередовище, не відкидаючи в принципі системи цінностей суспільства в цілому, нерідко у своїй повсякденній діяльності керується альтернативою. В результаті у неповнолітніх вуличних злочинців орієнтація на вищі загальні інтереси виражена слабше, ніж у законослухняних однолітків, і носить менш послідовний характер.

Неоднорідність неповнолітніх, які вчиняють вуличні правопорушення. Загальновідомо, що для нормального розвитку і формування особистості людині потрібне спілкування з іншими людьми. Це можуть бути як окремі індивіди, так і колективи та групи. Потреба у спілкуванні найбільш розвинена у неповнолітніх, наслідком чого є існування молодіжних об'єднань, підлітково-молодіжних груп та угруповань у всі часи. З початку 80-х років у молодіжному середовищі з'явилися тенденції, які дозволяють говорити про такі їх характеристики: різко зросла кількість спонтанних груп і об'єднань молоді; спектр

інтересів стихійних груп, аматорських об'єднань значно збільшився; багато хто з них тяжіють до об'єднання в рамках окремих міст та районів. При цьому спостерігається прагнення до легалізації та офіційної реєстрації.

Морально-психологічний та культурний розвиток неповнолітнього, що вчинив злочин у сфері відкритого вуличного простору. Причини індивідуальної злочинної поведінки неповнолітніх на вулицях необхідно розглядати у взаємозв'язку з морально-психологічним, культурним, моральним розвитком людини, її становленням як особистості. Витрати соціалізації особистості в ранньому віці, прогалини і явні недогляди сім'ї, школи трудового колективу і найближчого оточення в її вихованні можуть проявитися негайно, в конкретних видах антигромадської поведінки та у майбутніх злочинних проявах.

Групова злочинність. Про неблагополуччя, а точніше, про криміналізацію вуличного підліткового середовища говорить той факт, що показники питомої ваги вуличної групової злочинності неповнолітніх безперервно зростають.

Для криміногенних підліткових груп та неблагополучних сімей як об'єктів групової профілактики характерні такі особливості:

- це деякі спільності - від двох до декількох десятків, сотень людей;
- спільна діяльність її членів, під якою слід розуміти будь-яку діяльність, яка полегшує функціонування, існування групи як соціальної спільності;
- стійкість, під якою ми розуміємо період життєдіяльності, кількість членів, характер міжособистісних відносин, а також здатність до збереження цілісності;
- підпорядкування особистих інтересів груповим, навіть якщо підлітку властиві інша система цінностей і поглядів. Систематичне підпорядкування нормам групи здатне призвести до внутрішньої переорієнтації її члена;

- відсутність формального регламенту, статуту, правил, дотримання яких є обов'язковим для входження в спільність. Такі умови можуть існувати у вигляді неформальних традицій, яких дотримуються члени того чи іншого угруповання. Неповнолітні схильні до пошуку іншого кола спілкування у випадку психологічного дискомфорту, яке може бути викликано відставанням у навчанні, конфліктністю відносин з однолітками і дорослими, ізольованістю інтересів і т. ін.

Варто звернути увагу на етап криміналізації, який відбувається в злочинних групах. На цьому етапі змінюються мотиви спільної діяльності неповнолітніх, ламаються моральні та етичні засади особистості членів-учасників, а лідерами-організаторами груп є, як правило, дорослі. Група ще може зберігати риси етапу антигромадської криміналізації, але це прикриття для залучення інших неповнолітніх у злочинну діяльність. Характерними на цьому етапі стають «випробування» неповнолітніх у злочинному діянні.

Проживання в неблагополучній родині, з нашої точки зору, можна розглядати в якості одного з етапів криміналізації неповнолітніх. Такі сім'ї можуть мати ознаки аморальної чи злочинної групи. Для неблагополучних сімей, що мають ознаки аморальних груп, характерна наявність нігілізму до громадських та державних інтересів, подвійна мораль і виправдання аморальних вчинків, ухилення від суспільно-корисної діяльності від обов'язків по вихованню та освіті неповнолітнього члена сім'ї. Для таких сімей характерним є систематичне вчинення правопорушень як у колі сім'ї, так і за її межами.

Вулична злочинність пов'язана з безліччю явищ, станів, процесів. З них причинами є лише ті, які діють генетично, тобто породжують, відтворюють злочинність на вулицях як свій наслідок. Статистичними спостереженнями зафіксована залежність вуличної злочинності, її стану та інших характеристик, наприклад, від пори року, статево-вікової структури населення. Але ні зима чи літо, ні вік злочинця або його стать не породжують вуличного злочину. На відміну від цього, наприклад, економічні чи соціальні суперечності та диспропорції можуть стояти біля витоків вуличної злочинності, бути пов'язаними з нею генетично, тобто породжувати, відтворювати дане соціально негативне явище.

Якщо причини породжують наслідки (злочинність у сфері вулиці), то умови вуличної злочинності як різновид детермінації лише сприяють цьому. Так, погана охорона автомобіля, залишеного на вулиці, не породжує корисливих посягань на нього, не викликає їх як наслідок, а значить, і не є «їх причиною, але вона створює сприятливий ґрунт - одну з важливих умов для вчинення крадіжки, грабежу або розбійного нападу. Таким чином, саме взаємодія специфічних причин і умов призводить до кінцевого результату – злочину, вчиненого неповнолітнім у сфері вуличного простору, або вуличного злочину.

Такий вид вуличної злочинності, як насильницька, є в значній частині наслідком міжособистісних зіткнень [7, с. 13]. Насильницькі злочини, що вчиняються неповнолітніми у сфері вуличного простору, як за генезисом, так і за змістом - це завжди конфлікти, причому досить гострі і мають широкий діапазон та різноманітні форми прояву: від раптово виниклої сутички людей, що перебувають в стані алкогольного сп'яніння на зупинці громадського транспорту до ретельно спланованих терористичних дій.

Самостійну групу умов, які сприяють вчиненню вуличних злочинів неповнолітніх, складають недоліки в роботі органів внутрішніх справ.

Недостатність матеріального забезпечення підрозділів міліції, які виконують функції охорони громадського порядку і безпеки населення на вулицях міст, інтенсивний відтік кадрів, втрата авторитету в очах громадян призводять до того, що ці співробітники працюють в умовах постійних перевантажень, як фізичних, так і моральних. Це значно знижує офіційний контроль за злочинами, які вчинюються неповнолітніми у сфері відкритого вуличного простору. Громадяни, які стали жертвами або свідками

вуличних злочинів, не повідомляють про них до органів внутрішніх справ, не довіряючи кваліфікації їх працівників і не сподіваючись на позитивний результат справи. В свою чергу, співробітниками міліції допускаються випадки приховування від обліку або неприйняття заходів за заявами і повідомленнями про злочини та інші антигромадські вчинки неповнолітніх. На низькому рівні знаходиться професійна психолого-педагогічна підготовленість багатьох працівників органів внутрішніх справ, яка полягає в невмінні розбиратися у складних життєвих ситуаціях, тактовно пом'якшувати або рішуче нейтралізувати конфлікти, що виникають. Разом з тим громадянами не надається необхідна допомога співробітникам міліції у сфері попередження вуличних злочинів.

В даний час органи внутрішніх справ намагаються інформаційним шляхом ознайомити населення зі способами активного та пасивного самозахисту від злочинних посягань в умовах вулиці, що відносяться до інституту необхідної оборони. Однак практика участі громадян у забезпеченні особистої безпеки в сфері відкритого простору розглядається в основному під таким кутом зору, коли людина вже безпосередньо стикається на вулиці з неповнолітнім злочинцем або групою неповнолітніх злочинців. При цьому не враховуються стадії попередження виникнення кримінальних ситуацій на початковому етапі. Не передбачається створення умов, що перешкоджає потраплянню в подібні ситуації, які дозволять уникнути зустрічі з неповнолітнім, що вчиняє злочин у сфері вуличного простору в місті. На недостатньому рівні знаходиться взаємодія представників правоохоронних органів та громадськості.

Безкарність неповнолітніх, які вчиняють вуличні злочини, завдяки всім цим чинникам стимулює кримінальне зараження вуличного середовища.

Висновки. Таким чином, дія окреслених у статті причин і умов, що детермінують злочинні посягання неповнолітніх у сфері вуличного простору, пов'язана насамперед з соціальним, економічним, психологічним та моральним життям суспільства. Кризові явища, що відбуваються в цих сферах посилюють кримінальну ситуацію на вулицях міст. Наслідки цих явищ, ймовірно, будуть надалі сприяти забезпеченню внутрішнього саморозвитку вуличної злочинності навіть при прийнятті державою жорстких заходів.

Проте, проаналізувавши соціально-демографічні, морально-психологічні та правові чинники, що детермінують формування особистості неповнолітнього вуличного злочинця; розглянувши соціальні протиріччя, які створюють об'єктивну можливість негативного впливу на неповнолітніх та склавши характерний (типовий) портрет особистості неповнолітнього, можна конкретизувати особливості об'єктів індивідуальної і групової профілактики вуличних злочинів неповнолітніх, яким слід приділяти увагу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Купцов В.И. Детерминизм и вероятность / В.И. Купцов. – М.: Политиздат, 1976. – 256 с.*
2. *Долгова А.И. Криминология: учебник для вузов / А.И. Долгова. – М.: Норма-Инфра-М, 2001. – 224 с.*
3. *Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: учебное пособие / В.Н. Кудрявцев. – М.: Форум; Инфра-М, 1998. – 216 с.*
4. *Бурлаков В.Н. Криминология: учебник для юридических вузов / В.Н. Бурлаков, Б.П. Сальников, С.В. Степашин. – СПб.: СПб УМВД России, 1999. – 556 с.*
5. *Власов П.О. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: інформаційно-практичний посібник / П.О. Власов, А.В. Запорожцев, В.О. Брижик. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська міська громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2006. – 130 с.*
6. *Касторский Г.Л. Предупреждение преступлений посредством воздействия на семью (по материалам Санкт-Петербургского региона): дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук / Г.Л. Касторский. – СПб., 1995. – 212 с.*
7. *Алексеев А.И. Как защитит себя от преступника / А.И. Алексеев, Ю.В. Васильев, Г.Г. Смирнов // Новое в жизни, науке и технике (Серия 10: Право в нашей жизни). М., 1990. – С. 13.*